

dolinom Vardara, ne dopušta Bugarskoj širenje na Vardarsku Makedoniju i Odrinsku Trakiju. Dakle, onemogućavanje austro-srpskih planova na Balkanu zbližava Hrvate i Bugare, pa je zbog toga konstanta bugarske politike da u periodu od 1878. do 1914. »ne prestaje tražiti među balkanskim i južnoslavenskim narodima istomišljenike i saveznike koji bi poduprli njihova nastojanja za rješavanje bugarskog nacionalnog pitanja« (220).

Međutim, iako su velikobugarska i velikosrpska politika bile stalno sukobljene oko Vardarske Makedonije i u njoj, u pojedinim razdobljima, npr. od 1902. dalje, bugarski političari i javnost rade na smanjenju napetosti između Hrvata i Srba u hrvatskim zemljama. Bugari nisu uvijek bili jedinstveni oko podrške Hrvatima i Srbima, a u doba nastajanja Hrvatsko-srpske koalicije i sukoba Srbije i Austro-Ugarske u to doba, oni vide neke mogućnosti južnoslavenske suradnje i nastoje djelovati na hrvatsko-srpsko izmirenje. Kraj tih nada nja označila je aneksijska kriza jer nije došlo do intervencije Rusije i očekivanih promjena na Balkanu.

Posebno treba istaknuti hrvatsko-bugarsku kulturnu i znanstvenu suradnju koju su nosili s bugarske strane bivši studenti zagrebačkog sveučilišta od kojih su se neki i oženili Hrvatima i ostali trajno vezani sa Zagrebom. Najdublji pečat u Zagrebu ostavio je kao student Ilija Milarov, a zatim političar Sarafov, znanstvenik Conev, a trajne veze s Hrvatskom održavao je historičar M. Drinov i pravni historičar S. Bobčev, profesor I. Šišmanov i drugi. Osim Račkoga i Strossmayera najtrajnije veze s Bugarima imali su Vatroslav Jagić, braća Radići, B. Lorković, I. Mažuranić, Đalski, F. Vrbanić i mnogi drugi. U Bugarskoj je godinama djelovao kao profesor Hrvat Stjepan Jurinić koji je mnogim Bugarima isposlovaio stipendije za studij u Zagrebu.

Budući da je cilj ovoga prikaza samo informacija, a ne detaljna recenzija znanstvenih dostignuća i metoda, pa ni političkih implikacija koje svaki rad o tom složenom razdoblju, i još složenijim odnosima njegovih aktera donosi, ovaj put nećemo isticati opaske te vrste. Dodat ćemo samo da npr. Makedonija postoji samo kao geografski pojam, a Makedonci nisu tretirani kao nacija, ni narod koji može postati nacija, nego kao Bugari u Makedoniji. No, to je uobičajeno stajalište bugarske historiografije koje više zadire u ideologiju negoli u znanost i za temu hrvatsko-bugarskih odnosa ipak ostaje donekle marginalno.

Na koncu ipak treba pohvaliti trud i rezultate spomenute bugarske historičarke koja je prva nakon dužeg vremena dala zapažen prilog hrvatsko-bugarskim odnosima i na neki način nastavila tradiciju koju je još početkom 20. stoljeća njegovao S. Bobčev, veliki prijatelj i popularizator hrvatskog naroda u Bugarskoj. Valja poželjeti da uskoro ugledarno i sličan pokušaj s hrvatske strane, jer bi se tek tada dobila cjelina bogatih, ali nedovoljno poznatih odnosa dvaju južnoslavenskih naroda.

Dragutin Pavličević

O. V. PAVLJUČENKO, ROSSIJA I SERBIJA 1888—1903, NAUKOVA DUMKA, Kijev 1987, 1—130 str.

Nevelika knjiga O. V. Pavljučenka govori o rusko-srpskim odnosima na razmeđu stoljeća. Rađena je na temelju dokumenata koje je autor pronašao u arhivima u Moskvi (između ostalih i u Arhivu vanjske politike Rusije Ministarstva vanjskih poslova SSSR-a, koji nije bio dostupan većini jugoslavenskih histori-

čara), Lenjingradu i Kijevu, te na osnovi literature koja o ovoj problematici postoji. Knjiga sadrži Predgovor, četiri poglavlja (1. Rusko-srpski međudržavni odnosi krajem XIX — početkom XX. stoljeća; 2. Suradnja revolucionarna Rusije i Srbije u borbi za socijalnu pravdu; 3. Naučne veze slavista dviju država; 4. Rusko-srpske kulturne veze) i Zaključak.

U Predgovoru (3—4) Pavljučenko ističe potrebu cjelovitih izučavanja odnosa dviju država. Problematika odnosa Rusije i Srbije razmatrana je u nekim monografijama i sintezama te u nekim studijama, ali samo u pojedinim svojim aspektima. Ovako — kao kompleksan problem — nije dosada izučavana. I upravo je u tome vrijednost ove studije, jer želi dati cjelinu međusobnih odnosa dviju država u razmatranom periodu.

U prvom poglavlju (4—45) Pavljučenko pokušava odgovoriti na pitanja kako su se razvijali rusko-srpski odnosi krajem XIX. st., kakve je ciljeve imala Rusija u Srbiji i dr. On uočava dva pravca tih odnosa: linija službenih, državnih kontakata i linija društvenih veza koje su bile razvijane na više planova. Zajedno s vezama liberalno-demokratskih krugova postojale su i veze revolucionarnih krugova Rusije i Srbije, kojima Pavljučenko posvećuje čitavo drugo poglavlje knjige.

Pavljučenko ističe da je zbog »geografskog položaja i niza drugih faktora Srbija uvijek bila u interesnoj sferi Rusije« (6). Razmatrani period bio je složeno razdoblje u historiji rusko-srpskih odnosa, osobito zbog proaustrijske orijentacije Milana Obrenovića. Bolje odnose s Rusijom imala je Srbija za vrijeme vlade radikala (1889—92). Nikola Pašić posjetio je 1890. Rusiju i postigao uspjeh — ruska je vlada odobrila srpskoj vojsci pomoć. Do potpune normalizacije odnosa došlo je 1891, kada je u Petrogradu boravio Aleksandar Obrenović. Takav razvoj odnosa, kaže Pavljučenko, nije odgovarao Austro-Ugarskoj, koja pokušava proturiti glasine da Rusi žele svrgnuti Aleksandra i dovesti crnogorskog kneza. Još više koristila je Austro-Ugarska ekonomski pritisak na Srbiju.

Pavljučenko ističe Pašićevu mudrost i upornost u stvaranju boljih odnosa s Rusijom, osobito trgovačkih. »N. Pašić jasno je shvaćao da je za uspješnu borbu protiv ekonomske zavisnosti od Austro-Ugarske što prije neophodno uspostaviti što tješnje trgovačke veze s Rusijom« (20). Po Pavljučenkovom mišljenju, uskoro se i pokazala snaga ruske podrške — 1892, kada je sklopljen novi trgovački ugovor Srbije i Austro-Ugarske. Pavljučenko kaže da je taj ugovor bio mnogo povoljniji za Srbiju nego prethodna dva (iz 1881. i 1883).

U travnju 1893. Aleksandar je izvršio državni udar. Požurio je obavijestiti ruskog poslanika da »ostaje vjeran tradicionalnoj politici vjernosti prema Rusiji«. Petrogradska je vlada ostala u poziciji čekanja. Zbog tih promjena u Srbiji došlo je do teškoća u zaključivanju trgovačkog ugovora s Rusijom. Taj ugovor ipak je potpisan u listopadu 1893, a u siječnju 1894. stupio je na snagu. Rusija mu je pripisivala izuzetno političko značenje. Poslije potpisivanja ovog ugovora došlo je do poboljšanja rusko-srpskih odnosa. Pavljučenko ne govori opširnije o ekonomskim efektima koje je ugovor donio.

U siječnju 1894. u Srbiju se vratio Milan Obrenović i postao suvladar svog sina. Pavljučenko inače ima negativan odnos prema Milanu kao glavnom nosiocu proaustrijske politike i pokretaču događaja u srpskom društvu posljednjih godina XIX. st. Rusija nije odobrila Milanov povratak, pa je došlo do pogoršanja odnosa sa Srbijom. Milan je na svaki način htio postići opravdanje pred Petrogradom, ali nije uspio.

Želeći sačuvati svoje pozicije na Balkanu, Rusija je 1897. sklopila sporazum s Austro-Ugarskom o *statusu quo* na poluotoku i nemiješanju u unutrašnje stvari balkanskih država. To je bilo zbog preusmjerenja ruske politike na Daleki istok. Austro-Ugarska počela je »mirno prodiranje« u Srbiju i imala u tome uspjeha

— u Srbiju dolaze austrougarski stručnjaci, učvršćuju se pozicije bečkih banaka i dr. Takvo stanje ne odgovara srbijanskoj trgovačko-industrijskoj buržoaziji i ona traži od kralja da povede borbu protiv ekonomskog pritiska Austro-Ugarske. Početkom XX. st. naziru se početni uspjesi u toj borbi. Za veći uspjeh, po mišljenju Pavljučenka, bila je nužna podrška i pomoć Rusije, ali jačem zbliženju s Rusijom smetaju simpatije Obrenovića prema Austro-Ugarskoj. Ruska vlada nije išla na to da privuče srpsku dinastiju, nego se oslanjala na »vjeru srpskog naroda u Rusiju« kao osnovu za razvijanje daljnjih odnosa (41).

Pavljučenko kaže da je Rusija jedini saveznik mlade srpske države iz reda velesila, a da to nije bila samo posljedica ruskih političkih interesa na Balkanu, nego i »višestoljetnih osjećanja međusobne simpatije naroda Rusije prema svojoj slavenskoj braći« (45). Kaže da je osnovno načelo ruske balkanske politike bila pomoć nacionalnooslobodilačkim pokretima malih naroda na Balkanu.

U drugom poglavlju (46—64) Pavljučenko govori o suradnji revolucionarnih krugova Rusije i Srbije. Iz Rusije se vraćaju neki Srbi koji su tamo pripadali revolucionarnom pokretu. Svoju revolucionarnu djelatnost oni nastavljaju i u Srbiji. Neki od njih prešli su 1890-ih godina na pozicije Radikalne stranke (M. Nikolić), dok su drugi organizirali socijalističke grupe (A. Banković). Sredinom posljednjeg desetljeća XIX. st. izlazio je u Srbiji »Socijaldemokrat«. Pavljučenko analizira taj list, osobito ono što je u njemu pisalo u Rusiji i objašnjava kako je list dolazio u Rusiju (najviše u crnomorske luke Odesu, Sevastopolj, Herson i dr.).

Zatim Pavljučenko govori o sudjelovanju Srba u »revolucionarnoj borbi radničkih masa Rusije« (F. Filipović, M. Ilić, D. Đurić, D. Popović i dr.). Objasnjava da su ti Srbi prišli ruskom revolucionarnom pokretu uglavnom iz dva razloga: a) zbog svog teškog materijalnog položaja, sličnog položaju ruskih radnika, b) jer je većina Srba koji su u Rusiji radili ili studirali potjecala iz siromašnih i srednjih slojeva srpskog društva. Pavljučenko ističe da su čak i neki studenti duhovnih škola prilazili revolucionarnom pokretu, navodi i neke konkretne primjere, ali ipak je bio veći broj onih koji nisu bili revolucionarnog usmjerenja.

Treće poglavlje (65—86) posvećeno je naučnim vezama Rusije i Srbije. U vrijeme kojim se knjiga bavi (1888—1903) postojalo je sedam slavističkih centara u Rusiji (u Petrogradu, Moskvi, Kijevu, Harkovu, Odesi, Jurjevu i Kazanu). Jedan od najznačajnijih ruskih znanstvenika koji je dio svog rada posvetio i problemima rusko-jugoslavenskih veza bio je M. N. Speranski. On je više puta boravio u Srbiji i radio u njezinim bibliotekama i arhivima. Drugi značajni slavist o kojem se u ovoj knjizi govori bio je A. I. Stepovič. »Na razmeđu XIX—XX. stoljeća A. I. Stepovič bio je jedan od najdosljednijih zaštitnika i propagatora napredne umjetnosti jugoslavenskih naroda u Rusiji« (71).

I srpski su znanstvenici sudjelovali u radu ruskih naučnih društava: u Slavenskoj komisiji Moskovskog arheološkog društva (A. Belić, S. Tomić, D. Ilić), u Ruskom arheološkom institutu u Carigradu (S. Novaković, J. Radonjić, V. Đorđević) i dr. U stručnim publikacijama česte su recenzije srpskih naučnih radova u Rusiji i obratno te međusobni posjeti i razmjene znanstvenika dviju zemalja. »Rusko-srpske naučne veze krajem XIX — početkom XX. stoljeća, u vrijeme nestabilnih međudržavnih odnosa, bile su važan faktor koji je doprinio održavanju prijateljskih odnosa nastalih među narodima dviju zemalja u toku prošlih stoljeća« (86).

Četvrto poglavlje (87—110) posvećeno je kulturnim vezama Rusije i Srbije. Pavljučenko ističe veliko značenje jezičnog, etničkog i duhovnog srodstva naroda Rusije i Srbije u produbljivanju tih veza. Na prijelazu stoljeća u Srbiji je djelovalo šest »ruskih klubova« (u Beogradu, Nišu, Vranju, Pirotu, Kragujevcu,

Grocki). Te klubove osnivali su Srbi rusofilskog usmjerenja. Klubovi su dobivali pošiljke ruskih knjiga. Svoj rad smanjili su 1897, u vrijeme Aleksandrovog osobnog režima, a pojačali su ga poslije Milanove smrti (1901).

Pavlučenko govori i o utjecaju ruskih doseljenika iz ranijeg vremena na razvoj srpsko-ruskih kulturnih odnosa. Tako govori o A. P. Hitrovu, koji je bio dobrovoljac u rusko-turskom ratu 1877—78. Hitrovo se 1879. nastanio u Srbiji i organizirao široku djelatnost na propagiranju ruske kulture i jezika. Bio je dopisnik petrogradskih novina »Novo vrijeme«, a zatim i prevodilac u ruskom poslanstvu u Srbiji. Predavao je ruski u nekim školama, a jedno je vrijeme učio ruskom jeziku i Aleksandra Obrenovića. Organizirao je dobavu ruskih knjiga i činio uopće sve što je koristilo ruskoj propagandi. Bilo je i drugih sličnih djelatnika. Pavlučenko govori i o N. V. Zjusmenu, N. A. Zegeru, M. V. Jurkeviču. »Može se zaključiti da dio doseljenika iz Rusije, koji su doselili u Srbiju u posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća, nije raskinuo veze s domovinom. Ti su ljudi sudjelovali u rusko-srpskim društvenim i kulturnim vezama, koje su u uvjetima nestabilnih službenih odnosa igrale važnu ulogu u očuvanju i daljnjem razvijanju tradicionalnog prijateljstva, razmjene kulturnih vrednota i upoznavanju bratskih slavenskih naroda« (99).

Zatim Pavlučenko govori o značenju slavenskih dobrotvornih društava u Petrogradu, Moskvi, Kijevu i Odesi za razvoj kulturnih veza sa Srbijom (razmjena knjiga, međusobni posjeti, obilježavanje raznih obljetnica: npr. 500-godišnjica kosovske bitke, 25-godišnjica rusko-turskog rata koja je održana u Petrogradu 1902, 100-godišnjica rođenja Vuka Stefanovića Karadžića i dr.).

Na kraju poglavlja o kulturnim vezama Pavlučenko navodi kakvi su kontakti bili u oblasti glazbene i likovne umjetnosti.

Pavlučenkova je knjiga vrijedan doprinos proučavanju odnosa Rusije i Srbije na kraju prošlog stoljeća, zato što je rađena na osnovi niza dosad nepoznatih dokumenata i obuhvaća sve nivoe odnosa između dviju država, od političkih do kulturnih. Šteta što se autor nije opširnije osvrnuo i na ekonomske odnose Rusije i Srbije u razmatranom periodu, već se, kako stoji i u podnaslovu (»Diplomatski odnosi, Društvene veze«), zadržao najviše na političkoj i kulturnopolitičkoj historiji. Knjiga bi imala mnogo veću vrijednost da je Pavlučenko obradio i srpske arhive. Građa iz tih arhiva vjerojatno bi utjecala na dopunu ili čak i mijenjanje nekih Pavlučenkovih ocjena, pogotovo onih u kojima dolazi do izražaja njegova subjektivnost.

Damir Agičić

JURAJ DOBRILA — ISTARSKI PREPORODITELJ. 1812—1882, Pazin, 1985.

Na ovitku zbornika radova »Juraj Dobrila — istarski preporoditelj, 1812—1882«, Pazin, 1985. stoji fotografija veoma staroga županskog stola i kratki natpis »Juraj Dobrila«. Ta skupina jedva obrađenih kamenih komada, složenih oko kružne ploče oblika stola, na najbolji mogući način simbolizira težački svijet u kojem je Juraj Dobrila poniknuo i iz kojeg je krenuo putem koji će ga na kraju dovesti do samog vrha u hijerarhiji istarske Katoličke crkve. Sto godina nakon njegove smrti ponovno se Dobrila našao u središtu pažnje, ne samo povjesničara koji su se prihvatili posla da istraže još neistražena i nepoznata mjesta u njegovom životu i radu, već i mnogih običnih ljudi, u prvom redu

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.